

Rišard Kapušćinjski

JOŠ JEDAN DAN ŽIVOTA

(odlomci)

Tri meseca stanovao sam u Luandi, u hotelu „Tivoli“. Sa prozora sam imao pogled na zaliv i luku. Duž obale, na kejevima, stajalo je nekoliko brodova trgovačkih evropskih pre-kookeanskih linija. Njihovi kapetani održavali su radio-vezu sa Evropom i, zatvoreni u op-sednutom gradu, mogli su bolje i više da znaju šta će se dogoditi u Angoli. Kad se u zoru pročulo da se bliži bitka za Luandu, brodovi su otplovili na pučinu i zaustavili se na hori-zontu. Zajedno s njima nestajala je i poslednja nada u spas, jer je bekstvo kopnenim putem bilo nemoguće, a širile su se glasine da neprijatelj svakoga trenutka može da bombarduje i parališe aerodrom. Potom se ispostavljalo da je rok napada na Luandu pomeren i flota se vraćala u zaliv u beskrajnom iščekivanju utovara kafe i pamuka.

Kretanje tih brodova bilo je za mene važan izvor informacija. Kad se praznio zaliv po-činjao sam da se pripremam za najgore. Osluškivao sam približavaju li se eha artiljerijske kanonade. Razmišljao sam ima li istine u tome, o čemu su krišom pričali među sobom Por-tugalci, da se u gradu skriva dve hiljade vojnika Holden Roberta,¹ koji čekaju samo nare-đenje da započnu klanje. Ali, usred tih zebnji, brodovi su ponovo uplovljavali u zaliv. U mislima sam pozdravljao nepoznate mornare kao spasitelje: izgledalo je da će izvesno vreme biti mirno.

U susednoj sobi stanovalo je dvoje starih ljudi – don Silva, trgovac dijamantima, i nje-gova žena – dona Esmeralda, koja je umirala od raka. Provodila je poslednje dane života bez pomoći i spasa, jer bolnice su bile već zatvorene, a lekari su otputovali. Njeno telo je nestajalo u gomili jastuka, u grčevima od bolova. Bojao sam se da uđem tamo. Jednom sam ušao i pitao da li joj smeta što noću kucam na pisačoj mašini. Njena misao izvukla se za trenutak iz bola, samo toliko da bi mi rekla:

– Ne, Rikardo, meni ništa više ne može da smeta da stignem do kraja.

Don Silva je satima hodao po hodniku. Svađao se sa svima, psovao svet, vrat mu je bio crven od besa. Vikao je čak i na crnce, mada su se tada prema njima već svi odnosili ljuba-zno, a jedan od naših suseda stekao je naviku da zaustavlja potpuno nepoznate Afrikance, pruža im ruku i pokorno se klanja. Oni su mislili da mu je rat pomutio razum i brzo odlazili. Don Silva je čekao dolazak Holden Roberta i ispitivao me da li znam nešto o tome. Slika brodova koji se udaljuju ispunjavala ga je najvećom radošću. Trljao je ruke, ispravljao se, pokazivao veštačke zube. I pored teških vrućina uvek je išao u toploj odeći. U naborima

¹ Holden Roberto (1923–2007) – angolski političar, revolucionar, jedan od zapovednika u ratu za neza-visnost i vođa Nacionalnog oslobodilačkog fronta Angole. (Prim. prev.)

odela nosio je zašivene dijamantske brojanice. Jednom mi je u izlivu zadovoljstva, kad je izgledalo da je FNLA² već na ulazu hotela, pokazao pregršt prozirnih kamenčića koji su ličili na krhotine stakla. Bili su to dijamanti. U hotelu se pričalo da Silva nosi na sebi pola miliona dolara. Starom je srce prepuklo. Hteo je da pobegne sa svojim bogatstvom, a vezivala ga je bolest done Esmeralde. Bojao se da će ga, ako smesta ne otputuje, neko potkazati i oduzeti mu blago. Nikada nije izlazio na ulicu, hteo je čak da napravi dodatnu bravu, ali svi stručnjaci su već otputovali i u Luandi nije bilo čoveka koji bi mogao da je napravi.

Preko puta mene stanuje mladi bračni par – Arturo i Marija. On je bio kolonijalni činovnik, a ona je mirna, čutljiva plavuša zamagljenih, snenih očiju. Čekali su na odlazak, ali prvo su morali da promene anglosaksonski novac u portugalski, a to je trajalo nedeljama, jer su redovi ispred banaka bili kilometarski. Naša čistačica, živahna, srdačna starica – dona Kartagina, obavestila me je gnevnom šapatom da njih dvoje žive u divljem braku. To znači, žive kao crnci, kao bezbožnici iz MPLA.³ U nekakvoj skali vrednosti to je bio najniži stepen degradacije i sramote belog čoveka. Dona Kartagina je takođe čekala dolazak Holdena Roberta. Nije znala gde je njegova vojska i krišom me je pitala za novosti. Pitala me je takođe da li pišem dobro o FNLA. Rekao sam joj oduševljeno da pišem. Iz zahvalnosti uvek mi je čistila sobu tako da je sve blistalo, a kad u gradu nije bilo ničega za piće, donela mi je – ko zna odakle – bocu vode.

Marija me je tretirala kao čoveka koji se priprema za samoubistvo, jer sam joj rekao da ostajem u Luandi do Dana nezavisnosti Angole, 11. novembra. Po njenom mišljenju do tog vremena neće ostati ni kamen na kamenu. Svi će izginuti i tu će nastati ogromno groblje, nastanjeno supovima i hijenama. Savetovala mi je da brzo otputujem. Opkladio sam se s njom u bocu vina da ću preživeti i da ćemo se sresti u Lisabonu, u elegantnom hotelu „Altis“ 15. novembra, u sedamnaest sati. Zakasnio sam na taj sastanak, ali Marija mi je na recepciji hotela ostavila poruku da me je čekala i da sledećeg dana putuje sa Arturom u Brazilju.

Ceo hotel „Tivoli“ bio je zakrčen, dupke pun, i podsećao je na naše železničke stanice posle rata krcate svetinom, naizmenično nervoznom i apatičnom, kao i kamarama na brzinu napravljenih zavežljaja. Svuda se osećao loš, kiselkasti zadah, zgradu je ispunjavala lepljiva, zagušljiva sparina. Ljudi su se znojili od toplote i straha. Vladala je apokaliptična atmosfera, očekivanje da će za trenutak nastupiti propast. Neko je doneo vest da će noću bombardovati grad. Neko drugi saznao je da crnci u svojim kvartovima oštre noževe i hoće da ih isprobaju na portugalskim grlima. Svakog trenutka mogao je da izbije ustanak. Kakav ustanak? – raspitivao sam se da bih napisao o tome i poslao vest u Varšavu. Niko nije tačno znao. Jednostavno – ustanak, a kakav ustanak, videće se kad izbije.

² FNLA – Nacionalni oslobodilački front Angole osnovan je 1961. kao militantna organizacija koja se borila u ratu za nezavisnost od portugalske kolonijalne vlasti, pod vođstvom Holdena Roberta. (*Prim. prev.*)

³ MPLA – Narodni pokret za oslobođenje Angole. Članovi MPLA borili su se protiv portugalske kolonijalne armije u Angolskom ratu za nezavisnost, a posle toga postigli su pobedu protiv UNITA (Nacionalna unija za potpunu nezavisnost Angole) i FNLA u Angolskom građanskom ratu. (*Prim. prev.*)

Intriga je sve iznurivala, kidala živce, oduzimala sposobnost mišljenja. Grad je živio u atmosferi histerije, tresao se od straha. Ljudi nisu znali kako da se snađu u stvarnosti u kojoj su se sada našli. Muškarci su se okupljali u hodnicima hotela i držali štabne sastanke. Prizemni pragmatičari bili su za to da se hotel noću zabarikadira. Oni koji su imali šire horizonte i sposobnost globalnog viđenja sveta, smatrali su da treba poslati depešu OUN-u sa apelom da interveniše. Ali, sve se, svojstveno latinoameričkom običaju, završavalo na diskusijama.

Večerima je nad gradom leteo avion i bacao letke. Bio je obojen crno, bez svetla i bilo kakvih znakova. Leci su obaveštavali da vojska Holden Roberta stoji kraj Luande i da će ući u prestonicu možda već sutra. U cilju lakšeg izvršenja ovog zadatka, poziva se stanovništvo na ubijanje svih Rusa, Mađara i Poljaka koji komanduju MPLA i vinovnici su celog rata i svih nesreća koje su snašle namučeni narod. To se događalo u septembru kad sam u celoj Angoli bio jedini čovek iz istočne Evrope. U gradu su harali borci iz PIDA,⁴ dolazili su u hotel i raspitivali se ko stanuje u njemu. Niko ih nije kažnjavao, jer u Luandi nije postojala nikakva vlast, a oni su hteli da se svete za Karanfilsku revoluciju,⁵ za izgubljenu Angolu, za uništene karijere. Svako kucanje na vratima moglo je biti za mene loš znak. Trudio sam se da ne razmišljam o tome, to je jedino rešenje u takvim situacijama.

Oružane grupe okupljale su se u noćnom baru „Adao“ pored hotela. Tamo je uvek bilo mračno, kelneri su išli s fenjerima. Vlasnik bara, debeli, oronuli plejboj, zakrvavljenih očiju s natečenim kopcima, odveo me je jednom u svoju malu kancelariju. Zidovi su bili ispunjeni policama od poda do plafona, na policama je stajalo dvesta dvadeset šest vrsta viskija. Izvukao je iz fioke pisaćeg stola dva pištolja i stavio ih ispred sebe.

– Biću miran tek kad ovim ubijem desetak komunista – rekao je.

Gledao sam ga, smeškao se i čekao šta će učiniti. Iza vrata se čula muzika, borci su se bavljali s pijanim mulatkinjama. Debeli ostavi pištolj i zalupi fioku. Ni danas mi nije jasno zašto me je pustio. Možda je pripadao ljudima koje sam ponekad sretao, kojima veću satisfakciju od ubijanja čini svest o tome da bi mogli da ubiju, a da to ne čine.

Celog septembra odlazio sam na spavanje a da nisam znao šta će se dogoditi te noći i sledećeg dana. Oko mene se vrtelo nekoliko tipova, prepoznavao sam njihova lica. Stalno smo se sretali, ne razmenjujući ni reči. Nisam znao šta da radim. Na početku sam odlučio da ostanem budan, nisam želeo da me uhvate na prepad dok spavam. Ali, polovinom noći napetost je slabila i tonuo sam u san u odelu i sa cipelama na velikom krevetu koji je lepo namestila dona Kartagina.

⁴ PIDA – Međunarodna i državna odbrambena policija, bila je portugalska sigurnosna agencija. Formalno, glavna uloga PIDA bila je da kontroliše granice imigracije i emigracije i unutrašnja i spoljna sigurnost. Međutim, postala je poznata po svojim aktivnostima političke policije. (*Prim. prev.*)

⁵ Karanfilska revolucija – puč koji je započeo 25. aprila 1974. godine, pod vođstvom armije u Portugaliji i koji je doveo do promene autoritarne diktature u liberalnu demokratiju. Svrnut je diktator Marcelo Kaetano, koji je na tom mestu zamenio Antonija Salazara. Narod koji je izašao na ulice je kao simbol želje za mirom poklanjao vojnicima i policajcima karanfile. Tako su oni postali simbol svih događanja. (*Prim. prev.*)

MPLA nije mogao da me zaštititi: ti ljudi su bili daleko, u afričkim četvrtima ili još dalje – na frontu. Evropska četvrt, u kojoj sam stanovao, nije još pripadala njima. Zato sam voleo da odlazim na front – tamo je bilo sigurnije, lagodno. Ipak, takva putovanja bila su retka. Niko, čak ni ljudi iz štaba, nisu mogli tačno da odrede gde je front. Nije bilo saobraćajnih ni telefonskih veza. Usamljeni mali odredi neveštih partizana početnika, izgubljeni u ogromnim, opasnim prostorima, kretali su se čas tu, čas tamo, bez plana i razmišljanja. Taj rat svako je vodio na svoju ruku, svako je bio prepušten samome sebi.

Svakodnevno, u devet sati uveče, javljala se Varšava. Na teleprinteru, koji je stajao u recepciji, palilo se svetlo i mašina je slala signal:

814251 PAP DOBRO VECE MOLIMO SALJITE

ili:

NAJZAD USPELI SMO DA SE POVEZEMO

ili:

HOCEMO LI DANAS NESTO DOBITI? PLS GA GA.

Odgovarao sam:

OK OK MOM SVP

i uključivao sam traku s tekstom depeše.

Za mene je devet sati bio najvažniji trenutak dana, taj trenutak bio je doživljaj koji se ponavljao svake večeri. Pisao sam svakodnevno, pisao sam iz najegoističnijih pobuda, tako sam savladavao apatiju, otpor da napišem makar najkraću depešu i održim vezu sa Varšavom, jer to me je spasavalo od usamljenosti i osećanja napuštenosti. Ako sam imao vremena, čučao sam kraj teleprinteru mnogo pre devet. Svetlo koje se palilo, izazivalo je u meni isto oduševljenje, kakvo u čoveku, izgubljenom u pustinji, izaziva iznenađeni izvor. Nastojao sam da na sve načine razvlačim vreme tih seansi. Detaljno sam opisivao sve bitke. Pitao sam kakvo je vreme u zemlji i žalio se da nemam šta da jedem. Ali, konačno, dolazio je trenutak kad se Varšava javljala:

PRIJEM DOBAR CUJEMO SE SUTRA U 20 00 GMT⁶ HVLMN BAJ BAJ

svetlo se gasilo i ponovo sam ostajao sam.

Luanda je propadala drugačije nego naši gradovi za vreme rata. Nije bilo vazdušnih napada, mirovnih pregovora, rušenja kvartova jednog za drugim. Nije bilo grobalja na uli-

⁶ GMT – Greenwich Mean Time – 20 sati po Griniču. (*Prim. prev.*)

cama i trgovima. Ne sećam se nijednog požara. Grad je umirao onako kao što nestaje oaza u kojoj su presušivali bunari – prazio se, obamirao, odlazio u zaborav. Ali ta agonija nastala je kasnije, zasad je svuda vladalo grozničavo kretanje. Svi su žurili, svi su putovali! Svako se trudio da odleti prvim avionom u Evropu, u Ameriku, bilo gde. U Luandu su stizali Portugalci iz čitave Angole. Iz najdaljih krajeva prispevali su karavani automobila natovareni ljudima i prtljagom. Muškarci zarasli, žene izgužvane i raščupane, deca prljava i pospana. Usput su se begunci povezivali u duge kolone i tako krstarili po zemlji, jer, što je veća grupa, sigurnije je. U početku su se smeštali u Luandu u hotele, ali kasnije nije bilo više mesta, zato su odlazili pravo na aerodrom. Oko aerodroma je nastajao čergarski grad, bez ulica i kuća. Ljudi su stanovali pod vedrim nebom, stalno pokisli, jer je neprestano padala kiša. Sada su živeli gore od crnaca u afričkom kvartu pored aerodroma, ali prihvatili su to apatično, sa sumornom rezigniranošću, ne znajući koga da proklinju za svoju sudbinu. Salazar je bio mrtav, Kaetano je pobegao u Braziliju, a u Lisabonu su se stalno smenjivale vlade. Za sve je bila kriva revolucija, jer pre toga je vladao mir. Sada je vlada obećala crncima slobodu, crnci su se međusobno potukli, pale i ubijaju. Oni nisu sposobni da upravljaju. Crnac se ponaša ovako: pije, a onda po ceo dan spava. Veša na sebe korale i ide zadovoljan. Da radi? Ovde niko ne radi. Oni žive kao pre sto godina. Kakvi sto, gospodine! Kao pre hiljadu godina. A otkud možemo da znamo kako je bilo pre hiljadu godina? Sigurno da možemo, svako zna kako je bilo. Ta zemlja više neće postojati. Mobutu će uzeti komad, oni sa juga će uzeti komad i tako će se završiti. Samo da što pre odavde odlete. Da to više ne gledaju. Ja sam ovde uložio četrdeset godina rada, krvavog rada. Ko će mi sada vratiti? Vi mislite da se može početi život iznova?

Ljudi sede na zavešljajima, pokriveni plastikom, jer kiša sipi, meditiraju, razmatraju sve mogućnosti. Ponekad u toj napuštenoj svetini, koja nedeljama vegetira ovde, izbija iskra pobune. Žene tuku vojnike koji su određeni da održavaju red, a muškarci pokušavaju da otmu avion, kako bi svet saznao do kakvog su očajanja dovedeni. Niko ne zna kada će odavde odleteti i u kom pravcu. Vlada kosmički kaos. Portugalce je teško organizovati, jer oni su izraziti individualisti, prirode koje nisu u stanju da žive u gužvi i zajednici. Prednost imaju trudne žene i majke sa bebama. Zašto one? Da li sam ja gora zato što je moj sin napunio tri godine? Dobro, prednost imaju žene s decom. Tako, dakle? A ja, zato što sam muškarac, treba da poginem ovde? I, evo, svi jači penju se u avion, a žene s decom ležu na beton, ispod točkova, tako da piloti ne mogu da krenu, dolazi vojska, isteruje muškarce, naređuje ženama da ulaze, one se penju stepenicama trijumfalno kao četa pobednika što ulazi u novoosvojeni grad.

Dozvolimo da odlete najpre oni koji su pali u depresiju. Izvrsno, ne treba daleko tražiti, da nije rata, odavno bih već bio u ludnici. A nas je kod Karmone napao odred divljaka, sve su uzeli, porazbijali, hteli da streljaju. Do danas sam sva uzrujana. Poludeću, ako smesta ne odletim odavde. Dragi moji, reći ću vam samo toliko da sam izgubio sve što sam u životu stekao. Osim toga, kod nas, u Lumbali, dvojica iz UNITA držali su me za kosu, a treći mi je stavljao cev na samo oko. Smatram da je to dovoljan razlog da poludim.

Nijedan kriterijum nije dobijao odobravanje većine. Očajna masa nadirala je na svaki avion, prolazili su sati pre nego što se moglo odrediti ko će najzad dobiti mesto.

Treba prevesti pola miliona izbeglica vazдушnim mostom na drugi kraj sveta.

Svi znaju zašto hoće da otputuju. Oni znaju da je septembar moguće preživeti, ali već u oktobru biće veoma loše, a novembar niko neće preživeti. Kako oni to znaju? Vi pitate za takve stvari! Ja sam ovde proveo dvadeset osam godina, ja mogu nešto da kažem o ovoj zemlji. Zna li šta sam stekao? Stari taksi koji sam ostavio tamo, na ulici.

Ljudi su bežali kao od kuge, kao od aveti, koja se ne vidi, ali ubija. Potom će doći vetar i pesak će zasuti tragove poslednjeg čoveka.

Veruješ li u to? – pitao sam Arturo. Arturo ne veruje, ali ipak više voli da ode. A vi, dona Kartagino, verujete li u to? Da, dona Kartagina je ubeđena u to. Ako ostanemo do novembra, neće nas više biti. Tu starica energično prelazi prstom preko vrata, na kome njen nokat ostavlja crveni trag.

Razne stvari su se događale pre nego što je grad zatvoren i osuđen na smrt. Kao bolesnik koji u trenucima agonije naglo živne i za trenutak povрати snagu, tako je krajem septembra život u Luandi dobio posebnu živost i tempo. Trotoari su bili dupke puni, na kolo-vozima je došlo do zagušenja. Ljudi su trčali iznervirani, žurili su, obavljali hiljade stvari. Samo da što pre odu, da pobjegnu na vreme, pre nego što prvi talas kuge prodre u grad.

Nisu hteli Angolu.

Dosta im je bilo te zemlje koja je trebalo da bude njihova obećana zemlja, a donela im je razočaranje i bes, tugu i nemoć, osećanje da odlaze zauvek. Želeli su samo da izvuku živu glavu i izvezu svoj imetak.

Svi su bili zauzeti pravljenjem sanduka. Dovezena su brda dasaka i šperploča. Skočile su cene čekića i eksera. Sanduci su bili glavna tema razgovora – kako ih graditi i čime ih je najbolje ojačati. Pojavili su se samozvani poznavaoi – sandučari, samouke arhitekthe sandučarstva, sandučarski stilovi, škole, pravci. Unutar Luande – izgrađene od betona i cigle, počeo je da nastaje nov, drveni grad. Sada sam išao po ulicama kao po velikom gradilištu. Spoticao sam se o razbacane daske, ekser koji je štrčao iz grede pocepao mi je košulju. Neki sanduci bili su veličine letnjikovaca, jer odjednom se stvorila sandučarska skala prestiža – što je neko bogatiji, to je veći sanduk pravio. Impozantni su bili sanduci milionera – postavljeni gredama i iznutra obloženi jedriličarskim platnom, imali su čvrste i elegantne zidove, napravljene od najskupljih vrsta tropskog drveta, sa godovima tako lepo isečenim i brižljivo izglaćanim da su podsećali na stari stilski nameštaj. U ove sanduke pakovani su čitavi saloni i spavaće sobe, kanabeta, stolovi i ormari, kuhinje i frižideri, komode i fotelje, slike, tepisi, lusteri, porcelan, posteljina i rublje, sva odelala, tapiserije, taburei i vaze, čak i veštačko cveće (što sam takođe video), čitava monstruoza i neizmerna ropotarnica koja je ispunjavala kuću svakog malograđanina, dakle, figurice, školjke, staklene kugle, vaze za cveće, punjeni gušteri, metalna minijturna milanska katedrala, dovezena sa izleta u Italiju, pisma! pisma i fotografije, venčane fotografije u pozlaćenim ramovima – možda to da ostavimo, kaže čovek, ali kako te nije sramota, više ozlojeđena žena – sve fotografije mališana, ovde kad je prvi put seo, a tu kad je prvi put rekao daj, daj, a tu sa lizalicom, a ovde sa ba-

bom, dakle, sve, sve doslovno, jer i sanduci s vinom, ta zaliha makarona, koju sam kupio čim su počeli da pucaju, i još udica, kukica za heklanje, moji konci! Moj karabin, Tutunjine šarena kocke, ptičice, kikiriki, usisivač i krckalica za orahe takođe moraju da se smeste, prosto – moraju i gotovo, tako da ostane samo go pod, goli zidovi, potpuni negliže, striptiz stana, kraj prozora bez zavesa, samo ćemo još zatvoriti vrata i na putu za aerodrom zautavićemo se na bulevaru i baciti ključ u more.

Sirotinjski sanduci su lošiji za nekoliko razreda. Pre svega, manji su, a često sasvim mali i neugledni. Ne mogu da se zalažu za kvalitet, jer njihova izrada ima mnogo nedostataka. Nasuprot bogatašima, koji su u stanju da unajme majstore stolare, sirotinja mora svojim rukama da pravi sanduke. Kao materijal služi joj otpad iz strugare, otpaci dasaka, krive grede, nabrekla šperploča, sav drveni bofl, koji se u bescenje može kupiti na trećerazrednom stovarištu. Mnogi od tih sanduka obloženih kantama od ulja, od starih firmi i zarđalih usputnih reklama liče na slamove afričke četvrti koji se raspadaju. Nije vredno zagledati unutra, nije vredno i čak nije pristojno.

Sanduci bogataša stoje u važnim ulicama u centru grada ili u osenčenim uličicama luksuznih četvrti. Možete ih razgledati i diviti im se. Međutim, sanduci sirotinje kriju se u vratima, u dvorištima i šupama. Kriju se do izvesnog vremena, jer biće potrebno da se prevezu kroz čitav grad, u luku – i pomisao na taj tužan prizor, mučna je.

Zbog tog obilja drveta, koje se našlo u Luandi, pustinjski, prašnjav grad, siromašan zelenilom i drvećem, miriše sada na divnu smolovitu šumu. Kao kad bi ta šuma naglo izrasla na ulicama, na trgovima, na skverovima. Uveče otvaram prozor, udišem duboko taj miris i tada se udaljuje rat, ne čujem jezike done Esmeralde, ne vidim propalog plejboja sa dva pištolja i osećam se kao da spavam u šumarskoj kući u Borama Tuholskim.⁷

Podizanje drvenog grada, grada sanduka, traje danima, od zore do mraka. Rade svi, mokri od kiše, izgoreli od sunca, čak i milioneri, ako su fizički sposobni, marljivo rade. Oduševljenje poslom prenosi se i na decu. Ona takođe prave sanduke za lutke i igračke. Pakovanje se odvija pod zaštitom noći. Tako je bolje, jer onda niko ne zabada nos u tuđe stvari, niko neće računati koliko izvozim i šta, a zna se da se vrti mnogo onih koji se dodvoravaju MPLA i hteli bi da cinkare.

Dakle, noćima, po najvećem mraku, prenosimo unutrašnjost kamenog grada u unutrašnjost drvenog grada. To košta mnogo napora i znoja, dizanja i cimanja, bola ruku od nabijanja prtljaga, bola kolena od guranja stvari, jer sve mora da se smesti, kameni grad je bio veliki, a drveni grad je mali.

Postepeno, iz noći u noć, kameni grad je gubio svoju vrednost u korist drvenog grada. Postepeno se takođe menjalo razmišljanje ljudi. Ljudi su prestali da misle u kategorijama kuće i stana i raspravljali su samo o sanducima. Umesto da kažu – moram da idem da vidim šta se događa kod mene u kući – govorili su – moram da idem da vidim šta je s mojim sandukom. Bila je to još jedina stvar koja ih je interesovala i za koju su brinuli. Ta Luanda, koju

⁷ Bori Tuholske – jedan od najvećih kompleksa borova u Poljskoj nalazi se kujavsko-pomorskoj oblasti. Okrug Bori Tuholske nastanjen je autohtonim stanovništvom – Borovjacima Tuholskim, Kašubima, Koćevjacima i Krajnjacima. (*Prim. prev.*)

su ostavljali, bila je za njih hladna i strana maketa, sagrađena, ali prazna scena, kao posle završene predstave.

* * *

Bio je početak oktobra.

Grad se svakoga dana praznio.

Od jutra sam besciljno, bez ikakvog smisla, tumarao po ulicama, sve dok me nesnosna žega ne bi ponovo oterala u hotel. U podne sunce je udaralo u glavu, postajalo je toliko zagušljivo i vrelo da nije moglo da se diše. Počinjalo je leto, otvarala su se vrata tropskog pakla. Nedostajala je voda, jer se crpna stanica nalazila na liniji fronta i posle svake popravke ponovo je bila uništavana tokom borbi. Išao sam prljav, toliko sam bio žedan da sam dobijao groznicu, pred očima su mi poigravale narandžaste mrlje.

Sve je više trgovaca pozatvaralo radnje, crni momci su štapovima dobovali po spuštanim roletnama. Već su bili pozatvarani restorani i kafane, stolice, stolovi i izbledeli sunco-brani padali su po trotoarima, a potom nestajali u afričkim slamovima. Ponekad bi kakav automobil prošao praznom ulicom kroz crvena svetla, koja su se i dalje automatski menjala, ne zna se za koga.

U međuvremenu neko je u hotel doneo vest da su otputovali svi policajci!

Luanda je sada bila jedini grad na svetu koji nije imao policiju. Svako ko se nađe u takvoj situaciji, čudno se oseća. S jedne strane, oseća olakšanje i širinu, a sa druge – izvestan nemir. Preostali belci, koji su još ovuda tumarali, primili su ovu vest sa užasavanjem. Pronela se spletko da će crnačke četvrti nasrnuti na kameni grad. Svi su znali da crnci žive u najgorim slamovima koji se mogu videti u čitavoj Africi, u kolibama od gline koje su se nalazile u pustinji oko Luande, kao humke loših porazbijanih crepova. I sada je kameni, komforni grad od stakla i betona bio prazan i ničiji. Kad bi bar mirno, u redu, s porodicama došli i zauzeli to što je napušteno i slobodno. Ali, po mišljenju prestrašenih Portugalaca, koji su se predstavljali kao poznavaoči domorodačkog mentaliteta, crnci će upasti obuzeti ludilom razaranja i mržnje, pijani, omamljeni tajanstvenim travama, željni krvi i osвете. Niko neće zaustaviti tu invaziju. Iznureni, iskidanih živaca, goloruki i opkoljeni, u razgovorima ljudi snuju prave apokaliptičke vizije. Izginuće svi i to na najodvratniji način – proburaziće ih na ulici, iskasapiti mačetama na kućnom pragu. Prisebniji ljudi predlažu razne varijante samoodbrane. Jedni – da se pogase svetla i bdi u zamračenom gradu, drugi – suprotno, da se upali svetlo, čak i u napuštenim kućama, jer samo umnoženim brojem, koncentrisanom količinom moći će da oteraju crnce. Kao i obično, nijedan argument ne pobeđuje i noću grad izgleda kao izbušena pozorišna zavesa: tu svetli nekakav fragment osvetljene scene, a unaokolo se ništa ne vidi, i opet se vidi fragment, a ostalo je zaslonjeno. Dona Kartagina, koja više iz navike nego iz potrebe raspoređena napuštene sobe na mom spratu (na kojem sada stanujem sâm), povremeno prekida čišćenje i osluškuje ne dolazi li iz pravca afričkih četvrti tutnjava mase, najava našeg kraja. Koči se, onako kao seoske žene kad osluškuju neće li se za trenutak razleći prasak. Potom se svečano prekrsti i sprema dalje.

Otišli su svi vatrogasci!

Više niko neće spasti grad od požara. Najpre ljudi nisu verovali da su vatrogasci pobešli sa dužnosti, ali mogli su da se uvere u to kad su posetili depo kraj primorskog bulevara. Vrata depoa bila su širom otvorena. Unutra su bila velika crveno-zlatna kola, gomile lestvi i pumpi. Na policama su stajali vatrogasni šlemovi. Žive duše nije bilo. Naravno, FNLA će saznati o ovome i dovoljno je da, umesto letaka, sutra baci jednu bombu. Cela Luanda izgorće kao šibica. Kiša je prestala, grad je bio ugrejan suncem i potpuno suv. Samo da ne bude čarki ili da neki pijanac ne izazove požar. Kasnije su vojnici pokrenuli jedna od tih kola i upotrebljavali ih za odvoženje vode na front. Pošto su se videla izdaleka, pogodili su ih i srušila su se u jarak, gde su i ostala.

Otišli su svi đubretari!

U početku niko nije na to obraćao pažnju. Grad je bio prljav i zapušten, ljudi su mislili da su đubretari davno odleteli u Evropu. Međutim, ispostavilo se da su otputovali tek juče. I naglo, ne zna se odakle, počelo je da se skuplja smeće. Pa ostala je samo šačica stanovnika koji su uz to živeli u takvoj apatiji i učmalosti da je bilo nemoguće osumnjičiti ih za podizanje brda smeća. A ipak, takva brda počela su da se stvaraju na ulicama napuštenog grada. Pojavila su se na trotoarima, na kolovozima i na trgovima, u dovracima kuća i na opustelim pijacama. Kroz neke ulice prolazilo se s velikim trudom i odvratnošću. U ovakvoj klimi previše sunca i vlaga ubrzavaju i jačaju raspadanje, truljenje i fermentaciju. Ceo grad počeo je da smrdi, onaj ko je ulazio sa ulice u hotel, dugo je smrdeo, drugi su razgovarali s njim na odstojanju. A, uopšte, ljudi su se udaljili jedni od drugih, mada bi u situaciji, na koju smo bili osuđeni, trebalo da bude obratno. Dona Kartagina je zatvarala sve prozore, jer ustajali vazduh nije se mogao udisati. Počele su masovno da skapavaju mačke. Mora da su se otrovale neakvom strvinom, jer jednoga jutra svuda su ležale mrtve. Posle dva dana rasle su i bile debele kao prasići. Nad njima su se rojile crne muve. Neizdrživo je smrdelo, išao sam po gradu s nosom zapuštenim maramicom, obliven znojem. Dona Kartagina izgovarala je antiepidemijske molitve. Nije bilo lekara, nije radila nijedna bolnica ni apoteka. Smeće je raslo, uvećavalo se, kao da je kipelo nekakvo monstruozno, odvratno testo, nadvavano na sve strane otrovnim, smrtonosnim kvascem.

Potom, kad su otišli svi pekari, monter, pismonoše i domari, kameni grad je izgubio razlog svog postojanja, svoj smisao. Bio je kao suvi skelet poliran vetrom, mrtva kost koja štrči iz zemlje ka suncu.

U životu su se držali još samo psi.

Bili su to kućni psi, koje su ostavljali vlasnici, bežeći u panici. Mogli su se videti napušteni psi svih najskupljih rasa – bokseri, buldozi, hrtovi i doberman, jazavičari, pinčeri i španijeli, čak škotski terijeri, a takođe doge, mopsovi, pudlice. Napušteni, zalutali, išli su u velikim čoporima, u potrazi za hranom. Dok je bila portugalska vojska, ovaj ogromni čopor okupljao se svakoga jutra na trgu ispred generalštaba, gde su ga stražari hranili konzervama iz vojničkih sledovanja Severnoatlantskog pakta. Izgledalo je kao da se održava međunarodna izložba rasnih pasa. Potom je nahranjeni, zadovoljni čopor prelazio na meku, sočnu travu koja je prekrivala osenčeni skver ispred palate vlade. Počinjala je neverovatna, kolektivna

seksualna orgija, strasno i neumorno ludilo, jurnjava i komešanje do potpunog satiranja. Stražari koji su se dosađivali imali su prostačku zabavu.

Posle odlaska vojske psi su počeli da gladuju i mršave. Izvesno vreme lunjali su po gradu u haotičnim čoporima, uzaludno tražeći hranu. Jednoga dana su nestali. Mislim da su napustili Luandu tragom ljudi, jer kasnije nikada nisam naišao na crknutog psa, a bilo ih je na stotine koji su prolazili pored generalštaba, a potom izvodili vragolije ispred palate vlade. Možda se iz gomile izdvojio energični vođa, koji je izveo pasji čopor iz umirućeg grada. Ako su psi otišli na sever, stigli su u FNLA. Ako su otišli na jug – stigli su u UNITA. Međutim, ako su se uputili na istok, prema Dalatandu i Saurimu, mogli su stignu u Zambiju, potom u Mozambik, a čak u Tanzaniju.

Možda oni i dalje lutaju, ali ne znam u kom pravcu i u kojoj zemlji su sada.

Posle odlaska čopora pasa grad je zapao u potpuno mrtvilo. Zato sam odlučio da otputujem na front.

* * *

Mi nismo hteli ovaj rat, već Holden Roberto sa severa, a Jonas Savimbi – sa juga. To je zemlja u kojoj rat traje već petsto godina, od kada su ovde došli Portugalci. Bili su im potrebni robovi za trgovinu, za izvoz u Braziliju, na Karibe, uopšte, na drugu obalu okeana. Angola je tom drugom kontinentu isporučila najveći broj robova u odnosu na celu Afriku. Zato našu zemlju nazivaju crna majka novoga sveta. Preci polovine brazilskih, kubanskih, dominikanskih seljaka su iz Angole.

* * *

Karlota je došla sa automatom na ramenu i mada je nosila preveliku uniformu komandosa, moglo se naslutiti da je zgodna. Svi smo smesta počeli da joj se udvaramo. Istinu govoreći, Karlolino prisustvo je u stvari bilo odlučujuće što je ekipa alalila kućice kraj Lisabona i rešila da se odveze na front. I pored svojih dvadeset godina, Karlota je već bila legenda. Pre dva meseca, za vreme ustanka u Huambu, komandovala je malim odredom MPLA, opkoljenim jedinicom UNITA, koja je brojala hiljadu ljudi. Umela je da se probije iz obruča i izvede svoje ljude. Uopšte, devojke su izvrsni vojnici, bolji od muškaraca, koji se ponekad na frontu ponašaju histerično i često neodgovorno. Naša devojka bila je mulatkinja, imala je neodoljiv šarm i tada nam se činilo takođe – veliku lepotu, mada kasnije, kad sam razvio fotografije na kojoj je bila, jedine Karlotine fotografije koje su sačuvane, konstatovao sam da i nije bila tako lepa. To znači – niko to nije rekao naglas, da ne bi uništio naš mit, našu predstavu o Karloti onog oktobarskog popodneva u Bengveli. Jednostavno, pronašao sam u Lisabonu Alberta, Karvalga, Fernandesu i Barbosu i pokazao im Karlotinu fotografiju s našeg puta na front. Posmatrali su je ćutke i mislim da smo tog trenutka svi izabrali ćutanje, kako ne bismo rekli to o njenoj lepoti. Uostalom, zar je to uopšte bilo još važno? Karlote više nije bilo, više je nema. Dobila je naređenje da dođe u štab na frontu, dakle, obukla je uniformu, raščesljala svoju afro-frizuru, prebacila preko ramena automat-

sku pušku i došla. Ispred štaba su stajali komandant Monti, četiri Portugalca i Poljak. U početku nam se činilo da je lepa. Zašto? Jer, takvo je bilo naše raspoloženje, jer to nam je bilo potrebno, jer smo to želeli. Uvek stvaramo lepotu žene, tako smo i ovoga puta mi stvorili Karlotinu lepotu.

* * *

...smatrao sam da ne treba da pišem o ljudima, s kojima nisam preživeo bar delić onoga što oni preživljavaju.

* * *

Noću izlazim na balkon, postavljam antenu prema zalivu i svojim tranzistorom tražim daleke stanice. Da, negde tamo postoji normalan život, dovoljno je prisloniti uho na zvučnik i slušati. Na jednoj polulopti hrkanje, prevrtanje s boka na bok, a na dugoj već ustajanje, kuvanje mleka, brijanje i puderisanje. A onda obratno. Čovek se budi i ne misli da možda počinje poslednji dan života. Divno osećanje, ali, kao i obično, niko više ne obraća pažnju na to. U svakoj sekundi rade stotine, ako ne i hiljade radio-stanica, more reči prolazi kroz vazduh. Zanimljivo je čuti kako se svet prepire, agituje, ubeđuje, kako jedni drugima prete, kako izmišljaju i lažu, kako je svako u pravu i ne želi da čuje suprotnu stranu. Čitav svet bavi se ovoga trenutka Angolom, tu Pariz, tamo London, Kairo i Tokio govore o istom. Svet posmatra veliku predstavu borbe i smrti koju mu je, uostalom, teško da zamisli, jer sliku rata nemoguće je preneti. Ne može se preneti ni perom, ni glasom, ni kamerom. Rat je stvarnost samo za one koji se nalaze u njegovoj zakrvavljenoj, odvratnoj, prljavoj unutrašnjosti. Za druge je stranica knjige, slika na ekranu, ništa više. Podešavam tranzistor koji se utišava, jer istrošene su baterije, a nove neću dobiti i slušam šta govore daleke radio-stanice. Čuju se razni glasovi, pljušte ideje i predlozi. Šta učiniti sa Angolom? Sazvati međunarodnu konferenciju. Poslati vojsku Ujedinjenih nacija, neka uđu i razdvoje one koji se tamo tuku. Poslati vojsku? A ko će to platiti, pa imamo inflaciju. Neka idu samo armije crnaca i neka plate Arapi. Arapi ne znaju šta će s lovom. Najbolje je pozvati Angolce da se pomire. Neka potpišu sporazum, neka...

* * *

Uveče, zovem Varšavu:

DANAS SAM SE VRATIO SA JUZNOG FRONTA, CIJA GRANICA PROLAZI SADA DUZ OBALE REKE KUVU. DETALJAN OPIS OSTAVIO SAM ZA KASNIJE, SADA ZELIM DA PRENESEM NAJVAŽNIJE. RAT U ANGOLI PROMENIO JE SVOJ KARAKTER, DONEDAVNO TO JE BIO PRE SVEGA PARTIZANSKI, UNUTRASNJI RAT, VODJEN RUCNIM I LAKIM ORUŽJEM. INTERVENCIJA VOJSKE JUZNE AFRIKE PROMENILA JE IPAK SITUACIJU. DANAS JE SVE VIŠE RAT REDOVNIH ARMII I TESKOG NAORUZANJA. MLADA REPUBLIKA I DALJE SE NALAZI U TESKOJ VOJNOJ SITUACIJI, ALI POSTOJE SANSE DA CE USPEŠTI DA SE ODBRANI. VOJNE VLASTI ANGOLE OKUPLJAJU SE DA BI PRESLE U OFANZIVU.

JOS NESTO ZA STRANU REDAKCIJU

MIHAL, OVDE RISEK, ODAVNO SAM POTROSIO PARE I JEDVA SAM ZIV. ZNA SE OTPRILIKE STA CE BITI DALJE, TO ZNACI DA CE OVDASNJI POBEDITI, ALI TO CE JOS POTRAJATI, A JA SAM VEC NA IZMAKU SNAGE, ZATO VAS MOLIM DA MI DATE PRISTANAK NA POVRATAK U ZEMLJU. ODAVDE TREBA DA LETI NEKAKAV AVION ZA LISABON, MOZDA CE ME POVESTI OK???

DA, U REDU JE, AKO TI JE DOSTA TOGA MOZES DA SE VRATIS

DIVNO, POCINJEM DA SPREMAM SVE ZA ODLAZAK

OK, KUPI PINKLE, MIREK CE TE CEKATI U LISABONU.

Pakovanje i opraštanje.

Pablo mi je dao za put kutiju cigara.

Komandant Ju-Ju dao mi je Dejvidsonovu knjigu o Angoli.

A dona Kartagina? Dona Kartagina plače. Proživeli smo zajedno najteže trenutke i sada, dok je gledam, idu mi suze na oči. Dona Kartagino, kažem, ja ću se vratiti ovde. Ali, ne znam da li je to što sam rekao istina.

Idem još da se pozdravim sa predsednikom Netom. Predsednik stanuje u vili izvan grada, izgrađenoj na kosini, iznad malog zaliva obraslog palmama. To mesto zove se Belas. Bio sam tu nekoliko puta, kad sam hteo da dobijem intervju. Neto je rado razgovarao, ali za intervju nije bio raspoložen. Na kraju je pristao. Bilo je to u septembru ili oktobru, za vreme najtežih dana. Mislim da nije želeo taj intervju, jer je tada zaista teško bilo reći nešto optimistično. Razgovarali smo o poeziji, poneo sam poslednju zbirku njegovih pesama, koja se pojavila u Lisabonu te godine – *Sagrada Esperanca*.

*As nossas terras
vermalhas do cafe
brancas do algodao
verdes dos milharais
havemos de voltar*

Znao sam to napamet. Neto se žalio da oдавно nema vremena za pisanje pesama i glavom pokazivao na mapu koja je visila, na pobodene zelene i žute zastavice, koje označavaju položaje FNLA i UNITA. U vilu se ulazilo stepenicama, potom je bila veranda i trpezarija, iza koje se nalazila sobica na uglu. U njoj je bio njegov kabinet: pisaći sto, police s knjigama od poda do plafona, dve fotelje. Često je u celom stanu bio sâm i kad je u susednoj sobi zvonio telefon, Neto je prekidao razgovor i izlazio da bi podigao slušalicu. Onizak, već malo povijen, ima lagane, odmerene pokrete. Prosed, s naočarima, liči na ne baš energičnog čoveka, a možda prosto umornog. Uz ovu siluetu bolje pristaje zid sa knjigama u tihom kabinetu nego tribina na trgu (mada izvrsno govori). Nikada ga nisam video u uniformi, a ne sećam se ni da je išao na front. Ima preko pedeset godina, a polovinu života proveo je izvan zemlje – na studijama medicine, potom u emigraciji i po zatvorima. Potiče iz okoline Luande – njegov otac bio je seoski učitelj i protestantski sveštenik. U ranijim razgovorima bilo je neprijatnih trenutaka. Znao sam da je situacija teška, hteo sam da saznam

od njega pojedinosti, a istovremeno sam osećao da nije u redu da mu postavljam takva pitanja, da ga to može uvrediti. Dakle, nastupala je tišina, potom sam se pozdravljao i izlazio.

Uveče čistim uplesnilo odelo i stavljam kravatu: vraćam se u Evropu. Poslednji put uključuje se Varšava.

SLUSAJ, MOLIMO TE DA SE ZADRŽIS NEKOLIKO DANA U LISABONU, TAMO VLADA NEKAKVA NAPETOST, IZGLEDA DA JE PREVRAĆ, A IKONOVIC JE MORAO DA ODLETI U MADRID, JER JE UMRO FRANKO I NEMAMO NIKOGA U PORTUGALJI. UCINI NAM TO I TEK ONDA SE VRATI U ZEMLJU OK!

OK, U REDU, RAZUMEM, A SADA JOS MOJA NOTA:

ODELJENJE ZA PRIJEM INFORMACIJA IZ INOSTRANSTVA PAP⁸ – MIHAL FERTAK, STEFAN BRODJIĆ, HENRIK KOVALCIK, MIHAL MUSJAL:

DRAGI MOJI – POSTO SE POSLEDNJI PUT POVEZUJEMO, JER SADA ODLECEM IZ LUANDE, HTEO BIH NAJSRDACNIJE DA VAM SVIMA ZAHVALIM ZA IZVRSNU TACNOST, VELIKO STRPLJENJE, ISTRAJNOST, SAVESNOST I PRE SVEGA ZA SEĆANJE. TE VRLINE NISAM CENIO SAMO JA, VEC PRE SVEGA OVDE PRISUTNE KOLEGE IZ SVETSKE STAMPE, KOJE SU MI MNOGO ZAVIDELE NA TAKO SAVRSENOM RADU TELEKSA PAP-A U VARSAVI, ZAISTA NAJBOLJE OD SVIH AGENCIJA NA SVETU. ONI SU SILAZILI DO TELEKSA KAD STE ME POZIVALI DA BI NAVILI SVOJE SATOVE, JOS JEDNOM VAM MNOGO, MNOGO ZAHVALJUJEM ZA SVE I DOVIDJENJA U ZEMLJI

TAKO JE, ZAHVALJUJEMO TI

DAKLE, SUTRA IZ LISABONA??

DA, ČEKAMO SIGNAL

ZA SADA LAKU NOC I TKS

TKS LAKU NOC

=. = .=. =.=.

.....

.....

-/--/-

++

(S poljskog prevela Ljubica Rosić)

⁸ PAP – Polska Agencja Prasowa (Poljska novinska agencija). (Prim. prev.)